

PEDAGOGIK JARAYONNING MOHIYATI VA TARKIBIY QISMLARI

Professional ta'lim; (cholg'u ijrochiligi)

ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Soliyev Javohir Axad o'g'li

Ilmiy rahbar: Vaqqosxon Boboyev Abbosovich

Annotatsiya.

Mazkur maqolada pedagogik jarayonning mohiyati, maqsadi va asosiy tarkibiy qismlari yoritilgan. Pedagogik jarayonning ta'lim, tarbiya va rivojlantirish funksiyalarining o'zaro bog'liqligi hamda yaxlit tizim sifatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik jarayonning subyektlari, mazmuni, metodlari, vositalari va natijalari haqida ma'lumot berilib, zamonaviy ta'lim jarayonida ularning tutgan o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik jarayon, ta'lim, tarbiya, rivojlantirish, pedagog, o'quvchi, metod, vosita, natija, pedagogik faoliyat.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются сущность педагогического процесса, его цели и основные структурные компоненты. Анализируется взаимосвязь образовательной, воспитательной и развивающей функций педагогического процесса, а также его значение как целостной системы. Освещаются субъекты педагогического процесса, его содержание, методы, средства и результаты, раскрывается их роль в современной образовательной деятельности.

Ключевые слова: педагогический процесс, образование, воспитание, развитие, педагог, обучающийся, методы, средства, результат, педагогическая деятельность.

Annotation.

This article examines the essence, objectives, and structural components of the pedagogical process. It analyzes the interrelationship between educational, instructional, and developmental functions and highlights the importance of the pedagogical process as an integrated system. The article also discusses the subjects, content, methods, tools, and outcomes of the pedagogical process and explains their role in modern educational practice.

Keywords: pedagogical process, education, upbringing, development, teacher, learner, methods, tools, outcomes, pedagogical activity.

Pedagogik jarayon — bu ta'lim muassasasida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida maqsadli tashkil etilgan, uzluksiz va o'zaro hamkorlikka asoslangan ta'lim-tarbiya faoliyati tizimidir. U jamiyat talablariga mos, bilimli, malakali va kompetent shaxsni

shakllantirishga yo'naltirilgan murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon hisoblanadi. Pedagogik jarayonning asosiy mohiyati shundan iboratki, unda uchta muhim jarayon birgalikda amalga oshadi: **ta'lim berish, tarbiyalash va shaxsni rivojlantirish**. Bu uch komponent bir-biridan ajralmagan holda, o'zaro bog'liq tarzda amalga oshiriladi. Ya'ni, o'qitish jarayonida faqat bilim berish emas, balki shaxsning intellektual, axloqiy va amaliy rivojlanishi ham ta'minlanadi. Pedagogik jarayonning muhim xususiyatlaridan biri uning **maqsadga yo'naltirilganligidir**. Har bir ta'lim jarayoni oldindan belgilangan didaktik maqsad asosida tashkil etiladi. Ushbu maqsad jamiyat ehtiyojlari, davlat ta'lim standartlari va o'quvchilarning individual imkoniyatlariga mos bo'ladi. Shuningdek, pedagogik jarayon **yaxlit tizim** sifatida qaraladi. Bu tizimda barcha komponentlar — maqsad, mazmun, metod, vosita, shakl va natija — bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning har biri jarayon samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik jarayon — bu ta'lim va tarbiya faoliyatining yaxlit, maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro bog'liq tizimi bo'lib, unda o'qituvchi va o'quvchi (talaba) hamkorlikda ishtirok etadi. Bu jarayonning mohiyati shundaki, u faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishni — uning aqliy, axloqiy, ijtimoiy va kasbiy jihatdan shakllanishini ta'minlaydi. Pedagogik jarayon doimiy harakatda bo'lib, unda o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish bir-biridan ajralmas holda kechadi. Pedagogik jarayonning asosiy mohiyati — bu o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan maqsadli ta'sir orqali o'quvchining bilim, ko'nikma, malaka va dunyoqarashini shakllantirishdir. Bunda o'quvchi passiv emas, balki faol ishtirokchi hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlarga ko'ra, pedagogik jarayon ikki tomonlama (interaktiv) xarakterga ega: o'qituvchi yo'naltiradi, o'quvchi esa o'zlashtiradi, izlanadi va mustaqil fikrlaydi. Shu sababli bu jarayon “subyekt–subyekt” munosabatiga asoslanadi, ya'ni ikkala tomon ham faol. Pedagogik jarayonning ichki mazmuni bir necha muhim tarkibiy qismlar orqali namoyon bo'ladi. Eng avvalo, maqsad muhim o'rin tutadi. Har qanday pedagogik faoliyat aniq maqsadsiz samarali bo'la olmaydi. Maqsad jamiyat ehtiyojlari, ta'lim standartlari va o'quvchilarning rivojlanish darajasidan kelib chiqib belgilanadi. Mazmun esa shu maqsadni amalga oshirish uchun beriladigan bilimlar, g'oyalar va tajribalar majmuasidir. Mazmun qanchalik dolzarb va tizimli bo'lsa, pedagogik jarayon shunchalik samarali bo'ladi. Pedagogik jarayonni amalga oshirishda metodlar va usullar muhim rol o'ynaydi. Metodlar — bu o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini tashkil etish yo'llari bo'lib, ular orqali bilim berish va o'zlashtirish jarayoni amalga oshiriladi. Masalan, tushuntirish, suhbat, muammoli o'qitish, amaliy mashg'ulotlar kabi metodlar qo'llaniladi. Shu bilan birga, vositalar ham katta ahamiyatga ega: darsliklar, texnologiyalar, ko'rgazmali qurollar, axborot-kommunikatsiya vositalari pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi. Pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismlaridan yana biri — bu shakllardir. Dars, seminar, laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil ta'lim, masofaviy o'qitish kabi shakllar orqali

ta'lim jarayoni tashkil etiladi. Har bir shakl o'ziga xos maqsad va vazifaga ega bo'lib, ular o'quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Natija ham pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Natija — bu o'quvchida yuz bergan o'zgarishlar, ya'ni uning bilim darajasi, ko'nikmalari, dunyoqarashi va shaxsiy sifatlarining rivojlanishidir. Samarali pedagogik jarayonda natija oldindan belgilangan maqsadga mos keladi. Agar natija kutilgan darajada bo'lmasa, demak jarayonning boshqa komponentlarini qayta ko'rib chiqish zarur bo'ladi. Pedagogik jarayon o'ziga xos bir nechta xususiyatlarga ega. U tizimlilik xususiyatiga ega, ya'ni barcha komponentlar o'zaro bog'liq holda ishlaydi. Dinamiklik — jarayon doim rivojlanishda va o'zgarishda bo'ladi. Maqsadga yo'naltirilganlik — barcha faoliyat aniq natijaga erishishga qaratilgan. Shuningdek, pedagogik jarayon boshqariluvchan hisoblanadi, ya'ni o'qituvchi uni rejalashtiradi, tashkil etadi va nazorat qiladi. Zamonaviy pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlar katta ahamiyat kasb etmoqda. Interaktiv metodlar, axborot texnologiyalari, masofaviy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv kabi omillar pedagogik jarayonni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Endilikda asosiy e'tibor o'quvchini faollashtirishga, uni mustaqil fikrlashga o'rgatishga qaratilmoqda. Umuman olganda, pedagogik jarayon — bu murakkab, ko'p komponentli va o'zaro bog'liq tizim bo'lib, uning samaradorligi barcha tarkibiy qismlarning uyg'unligiga bog'liq. To'g'ri tashkil etilgan pedagogik jarayon shaxsni har tomonlama rivojlantiradi, uni jamiyatda faol va ongli ishtirok etishga tayyorlaydi. Pedagogik jarayon — bu ta'lim va tarbiya faoliyatining ichki mohiyatini ifodalovchi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi murakkab, ko'p qirrali hamkorlik tizimidir. U faqat bilim berish yoki ma'lumot uzatish emas, balki shaxsning ongli ravishda rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va mustaqil fikrlashga o'rganishini ta'minlaydigan uzluksiz jarayondir. Pedagogik jarayonning mohiyati aynan shunda namoyon bo'ladi, unda o'qituvchi tashqi ta'sir ko'rsatuvchi subyekt sifatida emas, balki yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi va hamkor sifatida qatnashadi, o'quvchi esa faol o'zlashtiruvchi, izlanayotgan va o'zini rivojlantirayotgan shaxs sifatida ishtirok etadi. Bu jarayonning ichki tabiatini chuqurroq tahlil qilganda, uning bir nechta muhim qonuniyatlarga asoslanishi ko'rinadi. Masalan, pedagogik jarayon har doim jamiyat ehtiyojlari bilan belgilanadi. Qanday jamiyat bo'lsa, u qanday shaxsni tarbiyalamoqchi bo'lsa, pedagogik jarayonning mazmuni ham shunga mos ravishda shakllanadi. Shu sababli pedagogik jarayon tarixiy xarakterga ega, ya'ni u davr o'tishi bilan o'zgaradi. Ikkinchi muhim jihat — bu jarayonning ikki tomonlama xarakteridir. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir qanchalik faol va samarali bo'lsa, natija ham shunchalik yuqori bo'ladi. Agar bu jarayonda o'quvchi passiv bo'lib qolsa, pedagogik jarayon o'z mohiyatini yo'qotadi.

Pedagogik jarayonning tarkibiy qismlarini chuqurroq ko'rib chiqadigan bo'lsak, u oddiy elementlar yig'indisi emas, balki o'zaro bog'langan tizimdir. Maqsad bu

tizimning markaziy elementi hisoblanadi. Maqsad pedagogik faoliyatning yo‘nalishini belgilaydi va barcha boshqa komponentlar aynan shu maqsadga bo‘ysunadi. Maqsad aniq, o‘lchanadigan va real bo‘lishi kerak. Mazmun esa shu maqsadni amalga oshirish uchun tanlangan bilimlar, g‘oyalar, tajribalar majmuasidir. Mazmun zamonaviy, ilmiy asoslangan va o‘quvchilarning yosh hamda psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi zarur. Metodlar pedagogik jarayonning “harakat mexanizmi” hisoblanadi. Ular orqali o‘qituvchi o‘z maqsadini amalga oshiradi. Zamonaviy pedagogikada metodlar faqat ma’ruza qilish yoki tushuntirish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchini fikrlashga undovchi, muammo yechishga majbur qiluvchi usullar ustuvor hisoblanadi. Masalan, muammoli vaziyat yaratish, bahs-munozara, keys-stadi, loyiha asosida o‘qitish kabi metodlar o‘quvchilarning faolligini oshiradi. Bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada kuchaytiradi. Pedagogik jarayonda vositalar ham katta ahamiyatga ega. Ilgari oddiy darslik va doska yetarli bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda axborot texnologiyalari, multimedia, interaktiv platformalar pedagogik jarayonning ajralmas qismiga aylangan. Bu vositalar orqali o‘quvchilar bilimni tezroq va chuqurroq o‘zlashtiradi. Ayniqsa, vizual va amaliy ko‘rinishdagi ma’lumotlar o‘quvchining xotirasida uzoq saqlanadi. Pedagogik jarayonning yana bir muhim tarkibiy elementi — bu shakllardir. Shakl deganda ta’limni tashkil etish ko‘rinishlari tushuniladi. An’anaviy dars shakli bilan bir qatorda seminarlar, treninglar, mustaqil ta’lim, masofaviy o‘qitish shakllari ham keng qo‘llanilmoqda. Har bir shakl o‘ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri tanlash pedagogik jarayon samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Natija pedagogik jarayonning yakuniy ko‘rsatkichi bo‘lib, u faqat bilim darajasi bilan emas, balki shaxsdagi sifat o‘zgarishlari bilan ham o‘lchanadi. Masalan, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qila olishi, ijtimoiy faol bo‘lishi ham muhim natija hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy pedagogika faqat “nimani biladi” degan savol bilan emas, balki “nima qila oladi” degan mezon bilan baholashni taklif etadi. Pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari ham juda muhim. U yaxlit tizim bo‘lib, barcha komponentlar o‘zaro uyg‘un holda ishlaydi. Agar biror komponent (masalan, metod yoki mazmun) sust bo‘lsa, butun jarayon samaradorligi pasayadi. Shuningdek, pedagogik jarayon boshqariluvchan bo‘lib, o‘qituvchi uni rejalashtiradi, tashkil etadi, nazorat qiladi va zarur hollarda tuzatishlar kiritadi. Bu jarayonning yana bir muhim xususiyati — uning rivojlantiruvchi xarakterga ega ekanligidir, ya’ni u faqat mavjud bilimni berib qolmay, balki yangi bilimlarni mustaqil egallashga o‘rgatadi. Zamonaviy sharoitda pedagogik jarayon tobora innovatsion tus olmoqda. Interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellektdan foydalanish, individual ta’lim yo‘nalishlari kabi omillar pedagogik jarayonni yanada murakkab, lekin samarali tizimga aylantirmoqda. Endilikda o‘qituvchi bilim manbai emas, balki yo‘naltiruvchi va motivator rolini bajaradi. O‘quvchi esa passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi, hamkor va hatto ayrim

hollarda o'qituvchining tengdoshiga aylanadi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq: o'qituvchining kasbiy mahorati, o'quvchilarning motivatsiyasi, ta'lim muhiti, moddiy-texnik baza va boshqalar. Agar bu omillar uyg'unlashsa, pedagogik jarayon yuqori natija beradi, aks holda esa kutilgan samaraga erishish qiyinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Pedagogika (darslik). – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. R.A.Mavlonova, N.X.Vohidova Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya.
3. J.G'.Yuldashev, S.Usmonov Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.
4. N.N.Azizxo'jayeva Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.